

Piotr Kowolik

Dziecko trudne

Nauczyciel i Szkoła 2 (54), 93-99

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr KOWOLIK

Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna
im. Kardynała Augusta Hłonda w Mysłowicach

Dziecko trudne

Słowa kluczowe

Dziecko trudne, dziecko apatyczne.

Streszczenie

Dziecko trudne

Autor zajął się przyczynami i analizą zachowań dzieci określanymi przez rodziców i nauczycieli jako trudne. Zdefiniował pojęcie dziecka trudnego. Scharakteryzował etiologię dziecka trudnego związaną ze stanami środowiska wychowawczego, np. stosowanymi surowymi środkami (reprimendy) oraz nieudolnością wychowawcza rodziców wyrażającą się, np. w rozpieszczaniu dziecka. W końcowej części artykułu zawarto informacje na temat udzielania pomocy osobom posiadającym dziecko trudne.

Key words

A difficult child, an apathetic child.

Summary

A difficult child

The author dealt with the causes of and analyzes the behavioral patterns of children considered to be difficult by parents and teachers. He defined the notion of a difficult child. He also described the etiology of a difficult child as it relates to conditions of the educational environment, e.g. the application of strict disciplinary measures (reprimands) and expressions of the parents' educational incompetence, e.g., spoiling the child. The final section of the article presents information about support for the parents of difficult children.

Od dawna wiadomo, że wychowanie dziecka zaczyna się od pierwszych dni jego życia, a rodzice są pierwszymi wychowawcami. Wychowywać dziecko – znaczy tyle, co piastować duszę jego na ręku, stawiać kroki jego na wąskiej ścieżynie, nie narażać nigdy na niebezpieczeństwo ujrzenia we wzroku dziecka chłodu. W tym najwcześniejszym okresie ustala się władza i autorytet rodziców, rozstrzyga się to, czy dziecko będzie słuchało rodziców, czy też nie, czy uzna ich autorytet, czy też będzie się z tej władzy wyłamywać, tym skuteczniej, im będzie starsze. Prawdziwy autorytet nie jest wynikiem z góry określonych zamierzeń, zabiegów i chwytów stosowanych wobec dzieci, lecz przede wszystkim wynikiem postawy samych rodziców i ich stylu życia. Małe dziecko jest bezkrytyczne, podchwytuje i naśladowuje wszystko, co widzi i słyszy,

w ten sposób tworzą się pewne nawyki, zarówno dobre jak i złe. Wychowanie nie jest rzeczą łatwą. Nie ma uniwersalnych recept na wychowanie. Każde dziecko jest indywidualnością, wymagającą odpowiedniego podejścia. Na tej trudnej drodze rodzicom zdarza się popełniać błędy, które często prowadzą do wielkich problemów w dalszych latach małego człowieka. Mówi się wtedy o dzieciach trudnych lub sprawiających problemy wychowawcze, czyli źle wychowanych.

My zajmiemy się odszukaniem przyczyn i analizą zachowań określonych przez rodziców i nauczycieli jako trudne.

Dziecko to człowiek od urodzenia do okresu dojrzewania (adolescencji), a *dziecko trudne* w ogólnym rozumieniu oznacza dziecko, z którym rodzice, wychowawcy, nauczyciele i rówieśnicy nie potrafią sobie poradzić w codziennych kontaktach. Dziecko takie boryka się z nadmiernymi trudnościami w przystosowaniu się do wymagań stawianych jemu przez rodziców i nauczycieli.

Dziecko trudne to dziecko, z którego socjalizacją i wychowaniem wiążą się rozmaite trudności i bariery rozwojowe, np. jest krnąbrne, złośliwe, rozbiegane, nadpobudliwe lub ospałe, bierne, unikające kontaktu z innymi osobami, izolujące się, przesadnie rozpieszczone, nie znające granic złego i dobrego tonu; dziecko nieprzewidywalne w jego sposobach zachowania, odczuwania i myślenia, odstające od powszechnie przyjmowanych standardów, wyalienowania ze swego naturalnego środowiska.

Wielość zachowań *dziecka trudnego* obejmuje listę symptomów charakterystyczną dla wielu różnych (wzajemnie wykluczających się stanów) osobowości od zachowań najcięższych typu psychotycznego przez reakcje neurotyczne aż po zachowania przestępcze i psychopatyczne.

Przyczyny trudności *dziecka trudnego* są natury biologicznej i środowiskowej, rzadko występują pojedynczo oraz drażnieniowo-motywacyjnej. Związane są ze świadomą działalnością dziecka oraz wychowawczymi błędami w procesie wychowania i nauczania.

Należą do nich:

- *nadwrażliwość* na bodźce zewnętrzne wywołujące zaburzenia w zachowaniu się;
- *nabyte urazy* oraz przeżywane aktualnie konflikty;
- *różnorakie niepowodzenia*, w tym niepowodzenia szkolne, związane z nauką i trudności wychowawcze;

Etiologia *dziecka trudnego* związana jest z następującymi stanami środowiska wychowawczego:

- z niedostatkami traktowania dziecka, np. stosowanie surowych środków (reprimendy, kary oraz odrzucenie emocjonalne, przesadna krytyka);

- z nieudolnością wychowawczą rodziców wyrażającą się w rozpieszczeniu dziecka i niestosowania żadnych wymagań, ograniczeń, pozostawienie dziecka samemu sobie.

Na te warunki mogą składać się niekorzystne stany rozwojowe dziecka zwane czynnikami biopsychicznymi, które same z siebie mogą prowadzić do zaburzeń przystosowania lub są jego objawami: np. tiki, drgawki, padaczka, choroby psychiczne, zaburzenia neurotyczne, nadmierna nieśmiałość, lęki, jąkanie się, niezrównoważenie emocjonalne na tle temperamentalnym oraz innych czynników raczej nabytych niż wrodzonych.

Dziecko trudne ma trudności w przystosowaniu się do swego otoczenia, tj. do rodziny, przedszkola lub szkoły, ilekroć postępowaniem swoim nie realizuje pokładanych w nim nadziei. Odznacza się różnymi formami nieposłuszeństwa, braku zdyscyplinowania, braku szacunku dla rodziców i nauczycieli, konfliktami we współżyciu z rówieśnikami, uciezkami z domu, kłamstwami, wagarami, niszczeniem mienia. Inni naukowcy wyróżniają takie cechy jak: agresja, negatywizm, nadpobudliwość psychoruchowa, zahamowania, infantylnizm uczuciowy, lęklliwość, bojaźliwość, nieposłuszeństwo, złośliwość, bójki, dokuczanie, egoizm, kradzieże, zamykanie się, wagary.

Ze względu na charakter zaburzeń w zachowaniu można mówić o dwóch grupach dzieci (uczniów):

- *dzieci apatyczne* o przewadze procesów hamowania (są nieśmiałe, lękliwe, nieufne, zamknięte w sobie, z brakiem wiary w siebie). Unikają kontaktów społecznych, przejawiają tendencję do alienacji. Dzieci te charakteryzują się niskim wzrostem, niekiedy otyłością, są mało sprawne motorycznie. Brak akceptacji i zrozumienia w najbliższym otoczeniu (rodzinnym, rówieśniczym, przedszkolnym, szkolnym) zazwyczaj dodatkowo pogłębia ich stan osamotnienia i niskiej samooceny;
- *dzieci eretyczne* o przewadze procesów pobudzania (dzieci agresywne, nadpobudliwe). Są aroganckie wobec otoczenia, lekceważące stosunek do szkoły i nauczycieli. Nie przestrzegają zasad i norm etycznych. Ich udziałem są bardzo często rozboje, palenie papierosów, kradzieże, uciezki, wagary, kłamstwa.

Istotną kwestią, ale niezmiernie trudną jest rozpoznanie i określenie czynników sprzyjających powstawaniu trudności wychowawczych jako pewnych odchyłeń od normy w zachowaniu się dziecka. Analiza powyższego zagadnienia pozwoliła wyodrębnić dwie grupy uwarunkowań niedostosowania społecznego:

- czynniki biopsychofizyczne (cechy związane z uczniem);
- czynniki środowiskowe (rodzina, media, szkoła).

Inni uczeni (Ludwik Bandura, Andrzej Lewicki, Maria Przetacznikowa) zaklasyfikowali dzieci trudne wychowawczo do dwóch grup:

- *agresywnych i skłonnych do wykroczeń;*
- *nieśmiałych i neurotycznych.*

Andrzej Koczetow uwzględniając cztery typy zachowań ludzkich opracował interesującą klasyfikację *dzieci trudnych*:

- 1 – zaburzone zachowania w sferze kontaktów społecznych;
- 2 – wzmożone lub zaniżone reakcje emocjonalne;
- 3 – jednostronny rozwój psychiczny (np. zdolności głównie matematyczne);
- 4 – nieprawidłowo rozwinięta sfera wolicjonalna.

Przyczyn trudności wychowawczych *dziecka trudnego* rodzice poszukują w samym dziecku, wyczerpując niejednokrotnie niesłusznie środki wychowawcze i dopiero pod naciskiem lekarza szkolnego lub lekarza rodzinnego (pediatry) mającego dziecko pod stałą opieką medyczną szukają porady w instytucjach specjalistycznych, jakimi są poradnie zdrowia psychicznego.

Lekarz rodzinny (pediatra) po zbadaniu warunków środowiska dziecka i jego cech osobniczych rozstrzyga, gdzie leży przyczyna tego, że dziecko jest „trudne”, czy stanowią ją nieodpowiednie warunki bytowania dziecka, czy też pewne reakcje chorobowe u dziecka i w razie potrzeby zaleca odpowiednie leczenie, a także sposób postępowania z dzieckiem.

Większość dzieci trudnych to ofiary nieodpowiedniego postępowania wychowawczego rodziców. Są to po prostu dzieci źle wychowywane, wykołejone przez warunki bytowe, jak brak należytej opieki, częste zmiany środowiska wychowującego, zły przykład rodziców (alkoholizm), przemoc, bezrobocie itp.

Rodzaje trudności:

- trudności wpływające ze złego stanu zdrowia, np. choroby laryngologiczne (polipy, skrzywienie przegrody nosowej – mały dopływ powietrza do płuc, procesy przemiany materii w dziecku ulegają zaburzeniu, co powoduje zatrucie organizmu, a w następstwie apatię, znużenie, senność, rozproszenie uwagi, bóle głowy), zły słuch (niedosłuch), którego powodem było wcześniejsze przebycie szkarlatyny);
- zły wzrok (powoduje ból głowy) – odpowiednie okulary i bóle mijają;
- ogólne wyczerpanie i nadmierna pobudliwość układu nerwowego, a powodem była ostatnio przebyta grypa;
- płasawica – choroba zakaźna wywoływana przez ten sam zarazek, który wywołuje gościec, czyli reumatyzm. Poraża ona mięśnie kończyn, języka, twarzy (wymaga spokoju);

- reumatyzm – choroba ta bywa źródłem poważnych trudności wychowawczych (ból stawów) wywołują szereg objawów nerwicowych. Dzieci są nieźrównoważone, podniecone, agresywne, niespokojne, słowem nieznośne;
- anemia;
- robaki jelitowe; owsiki; powodują niedokrwistość, osłabienie, nerwowość;
- choroby alergiczne;
- oligofrenia (upośledzenie umysłowe) to uszkodzenie i nieprawidłowości mózgu w życiu płodowym, np. uszkodzenie płodu alkoholem; innym powodem upośledzenia umysłowego może być zapalenie mózgu lub opon mózgowych.

Z ewidentnych błędów wychowawczych popełnionych przez rodziców z dzieckiem trudnym wynika też nieprawidłowe dojrzewanie uczuć społecznych. Wyręczanie dziecka we wszystkich zajęciach, odsuwanie najmniejszych przykrości i trudności powoduje, że staje się ono bierne i niechętnie do działania.

Gdzie najczęściej można spotkać dzieci nadpobudliwe psychoruchowo, agresywne – dzieci trudne? Najczęściej dzieci trudne spotyka się w rodzinach, w których brak jednolitego wychowania, konsekwentnej linii postępowania. Traktowanie dzieci trudnych przez rodziców ma niejednokrotnie cechy skrajności (od wielkich uczuć i pieszczot do odtrącania i okazywania dziecku wstrętu i pogardy).

Dziecko trudne przeżywa w różnych sytuacjach uczucie gniewu, złości, chęci dokuczania innym. Agresywne stają się te dzieci, wobec których popełniono wiele błędów wychowawczych, które spotykają się ze zbyt wieloma ograniczeniami, bezwzględными nakazami i nieliczeniem się z ich psychofizycznymi możliwościami.

W rodzinach, w których są dzieci trudne, występuje często znaczna przewaga kar nad nagrodami. Nagrody występują okazjonalnie, podczas gdy system kar jest bardzo rozwinięty, włącznie z karami cielesnymi.

Kiedy trudności już się pojawiły należy z nimi walczyć. Rodzice muszą powiedzieć dziecku, że wiedzą o jego przekroczeniach, że są z nich niezadowoleni i żądają poprawy. Pierwsze objawy trudności jest łatwo pokonać, często wystarczy zwrócić mu uwagę i uzyskać obietnicę, że więcej tego nie zrobi. Zwiększyć kontrolę i zastanowić się nad przyczynami oraz spróbować je usunąć. Dobrze jest zastanowić się nad tym, jakie dobre cechy ma dziecko, jakie ma zainteresowania, na których można by się oprzeć w dalszym wychowaniu. Okazanie, w chwili niepowodzeń i kłopotów – zaufania i serdeczności najbardziej zachęci je do wysiłków w kierunku poprawy. Trzeba przy tym postawić pewne warunki, obmyślać razem z nim plan „poprawiania się”. Warunki te muszą być możliwe do spełnienia, mogą być ustalone na określony czas

np. na tydzień i mogą być stopniowane. Wskazane jest znalezienie zajęcia, które zainteresuje, gdzie mogłoby osiągnąć dobre wyniki. Nie będzie się wtedy czuło we wszystkim najgorsze, znacznie mieć ambicję, żeby mieć też pochwały. Poprawianie się trwa bardzo długo, nie zawsze od razu są dobre wyniki. Trzeba pomóc dziecku, dostrzegać i podkreślać w jego obecności wszystkie jego nawet najdrobniejsze osiągnięcia. Poczucie, że wszyscy mają do niego zaufanie i spodziewają się po nim dobrego postępowania jest dla niego silną zachętą i podtrzymują jego dobre zachowanie.

Jakim będzie w przyszłości dorosły człowiek, zależy od jego wychowania, gdy jest dzieckiem. Źle wychowany, musi być wychowywany ponownie. Trzeba sobie jednak jasno zdawać sprawę z faktu, że wtedy obok wpajania zasad i nawyków właściwych, musimy jeszcze wyplenić to, co głęboko zakorzeniło się z naszej winy. A nie ulega wątpliwości, że znacznie łatwiej jest wychowywać dobrze, aniżeli naprawiać złe zachowanie i dostrzegalne już złe cechy charakteru. Jeżeli u małego dziecka tolerujemy grymasy, przejawy złego humoru i wyładowywanie go na otoczeniu, trudno będzie wpoić starszemu przeświadczenie, że należy nad sobą panować, że nie wolno dręczyć innych, tylko dlatego, że coś jest nie po naszej myśli, czy coś się nam nie udało, że jesteśmy z czegoś niezadowoleni. Źródła wypaczeń charakteru dopatruje się w błędach wychowawczych popełnionych w pierwszych latach życia dziecka. Rodzina to najważniejsze środowisko, z którym styka się człowiek od zarania swego istnienia.

Jak pomóc dziecku trudnemu? W pierwszej kolejności podstawą pracy wychowawczej domu rodzinnego i szkoły wobec dziecka trudnego, winna być zasada podmiotowego traktowania i indywidualizacji w podejściu do jednostki. Nieodzowna jest znajomość dziecka trudnego, jego potrzeb, problemów i uwarunkowań przy zastosowaniu programu wsparcia dziecka uwzględniającego działania diagnostyczne, profilaktyczne i terapeutyczne.

Proces pomocy dziecku (uczniowi) powinien przebiegać dwutorowo:

- oddziaływanie ukierunkowane bezpośrednio na dziecko, przy uwzględnieniu jego potrzeb i możliwości rozwojowych;
- oddziaływania podejmowane w celu unormowania środowiska życia (rodzinnego, szkolnego) jednostki.

Warunkiem skuteczności działań pomocowych jest trafność wsparcia społecznego, tzn. dostosowanie wsparcia do zapotrzebowania na ową pomoc. Osiągnąć to można w sytuacji autentycznej współpracy wszystkich partnerów odpowiedzialnych za dziecko (rodzice, nauczyciele, specjalności, doradcy, profesjonolodzy) przy aktywnym udziale samego dziecka potrzebującego pomocy.

Bibliografia

- Jagiela J., *Trudny uczeń w szkole*, Kraków 2005.
- Han-Ilgiewicz N., *Trudności wychowawcze i ich tło psychiczne*, Warszawa 1961.
- Lewicki A., *Jak powstają trudności wychowawcze*, Warszawa 1957.
- Łobocki M., *Trudności wychowawcze w szkole*, Lublin 1987.
- Łopatkowa M., *Jak pracować z dzieckiem i rodziną zagrożoną*, Warszawa 1980.
- Przetacznikowa M., Susułowska M., *Wybrane zagadnienia z psychologii kliniczno-wychowawczej dzieci i młodzieży*, Warszawa 1974.
- Szymańska M., *Wizja wychowania w Stuleciu dziecka, pedagogicznym testamencie Ellen Key*, [w:] *Kręgu edukacji przedszkolnej i szkolnej*, P. Kowolik, P.P. Barczyk (red.), Mysłowice 2012.